

A FOGYATÉKOSSÁG REPREZENTÁCIÓJA AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁK MAGYAR IRODALOM TANANYAGÁHOZ KAPCSOLÓDÓ IRODALMI MŰVEKBEN

GULYA NIKOLETTA MÁRIA^a – FEHÉRVÁRI ANIKÓ^{b,*}

^aEötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola

^bEötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Intézet

Az irodalmi alkotások jól alkalmazhatók az oktatásban arra, hogy a tanulók megismerkedjenek a társadalom sokszínűségével és annak kulturális összefüggéseivel, amennyiben megfelelően ábrázolják ezeket a társadalmi csoportokat.

Jelen írás célja, hogy a tartalomelemzés módszerével feltárja és elemezze a magyar általános iskolák tananyagához kapcsolódó irodalmi szemelvénye fogyatékosággal kapcsolatos tartalmait.

A kutatás eredményei rávilágítanak, hogy a vizsgált irodalmi szemelvényekben a fogyatékosággal élő szereplők rendkívül alulreprezentáltak és sztereotip módon ábrázoltak, ezáltal erősíthetik a tanulók fogyatékosággal élő emberekkel kapcsolatos előítéleteit, így feldolgozásukkor hangsúlyt kell fektetni a sztereotip tartalmak tisztázására.

Kulcsszavak: fogyatékoság, gyermekirodalom, tartalomelemzés, inkluzív tananyag

Literary works are a readily available resource in education to help students learn about the diversity of society and its cultural contexts, as long as they depict these social groups appropriately.

The study aimed to identify the different recurring patterns of the disability conception within the content of youth literature in primary education, employing content analysis.

The results of the research reveal that in the examined literary works people with disabilities are extremely underrepresented and depicted stereotypically. This way of representation can reinforce students' negative attitude towards people with disabilities, therefore the stereotypical content should be clarified and discussed during the lessons.

Keywords: disability, youth literature, content analysis, inclusive curriculum

---

* Levelező szerző: Fehérvári Anikó, ELTE PPK, 1075 Budapest, Kazinczy u. 23–27.
E-mail: fehevari.aniko@ppk.elte.hu

A fogyatékossgal élő emberek csoportja alkotja a világ egyik legjelentősebb számú kisebbségét (Riley 2005). A többségi társadalom fogyatékossgához fűződő viszonya állandóan változik, a fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos évezredes, sok esetben negatív sztereotípiák kultúráktól függetlenül megjelennek a művészeti alkotásokban (Flamich–Hoffmann 2015), „egyetemes jelenlétükkel meghatározva a fogyatékossgal élő személyek fogadtatását, megítélését” (Flammich–Hoffmann 2014: 58.). A fent említett sztereotípiák nyomon követhetőek az irodalmi alkotásokban is. A magyarországi általános iskolákban használt magyar irodalom tankönyvek számos irodalmi alkotást tartalmaznak. Az irodalmi művek üzeneteket hordoznak a világról, amelyben élünk, közvetítik kulturális örökségünket (Ullah–Ali–Naz 2014). Az irodalmi művek az emberi viszonyok valamennyi rétegét képesek bemutatni a szóbeli közlés által (Gödöné 2011). Foucault (1991) a diskurzus hatalmának összefüggésében úgy értelmezi a társadalmi jelenségeket, mint amelyek a róluk szóló diskurzusok által léteznek. Tehát, egy társadalmi csoport tagjainak az irodalmi művekben megjelenő (vagy meg nem jelenő) ábrázolásmódja hatással lehet az olvasók világról alkotott képére, illetve meghatározó lehet egy adott társadalmi csoporttal kapcsolatos szemléletmódjuk kialakításában (Hardin–Preston 2011).

Jelen tanulmány arra igyekszik választ találni, hogy a magyarországi általános iskolai irodalomtankönyvek és -olvasókönyvek irodalmi szemelvényeiben hogyan jelenik meg a fogyatékossg témája, és ez az ábrázolásmód milyen hatással lehet a tanulók fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos szemléletmódjára.

Inklúzió és oktatás

A sajátos nevelési igényű tanulók inkluzív oktatása fontos célja a nemzetközi oktatáspolitikáknak (O’Brien–Kudlacek–Howe 2009). Az 1980-as évek második felétől számos országban elterjedt az inklúziós szemléletmód, amely a sajátos nevelési igényű gyermekek részvételét hivatott képviselni az oktatásban, képességeik és fejlődési ütemük figyelembevételével (Köpatakiné 2006).

Az 1993. évi közoktatási (LXXIX.) törvény Magyarországon is megnyitotta a fogyatékossgal élő tanulók előtt azt a lehetőséget, hogy többségi iskolákban ép társaikkal együtt tanulhassanak. A befogadó osztálytermek növekvő száma több kihívást tartogatott, illetve tartogat napjainkban is az oktatás-nevelés színterén. Egyik jelentős feladat a fogyatékossgal élő tanulók beilleszkedése az osztályokba. Az erre irányuló kutatások azt mutatják, hogy a többségi tanulók és fogyatékossgal élő társaik között általában nem alakul ki baráti kapcsolat, a fogyatékossgal élő tanulók sokszor elszigetelten, magányosan élik mindennapjaikat többségi társaik között (McDougall et al. 2004; Schiemer 2017; Szekeres 2012). Annak ellenére, hogy fizikailag a többségi rendszerben vannak, továbbra is elszigeteltek maradnak az osztályban (Guinagh 1980). Ennek tükrében nyilvánvaló, hogy a fogyatékossgal élő tanulókat nem elég behelyezni az osztályközösségbe, hiszen ez a folyamat nem garantálja befogadásukat.

A fogyatékossgal élő emberek társadalmi befogadását nagyban hátráltatja, hogy a többségi társadalom nem rendelkezik kellő mennyiségű releváns információval a fogyatékossg témájával kapcsolatban (Connor–Bejoian 2014). Ez a megállapítás igaz a befogadó osztályközösségek esetében is. A szakemberek véleménye szerint a fogadó osztály tanulóit fel kell készíteni a fogyatékossgal élő tanuló érkezésére (Szekeres–Perlusz–

Takács 2012), hiszen osztályközösségi befogadását jelentősen meghatározza osztálytársainak fogyatékossgal kapcsolatos attitűdje.

A fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos előítéletek

Az előítéletes gondolkodás kialakulására, működésdjára és hatásaira vonatkozóan két vizsgálati nézőpont különböztethető meg, az értékelvű, illetve a leíró. Mindkét megközelítés lehet kontextualista, amely szerint az előítéletelesség nem eredendő pszichés adottság, hanem mindig társadalmi kontextusba ágyazott, azaz személyek vagy csoportok közötti interakciók eredménye (Erős 2007). A másik nézőpont szerint mindkét szemléletmód lehet intrapszichikus, amely nem elsősorban a személyt ért társadalmi hatásokra, hanem a személyen belüli kognitív folyamatokra koncentráll az előítéletes gondolkodás kialakulása okán.

Bármelyik megközelítést is alkalmazzuk, legyen az társadalmi vagy kognitív, mindkettő szerint a szocializációnak kitüntetett szerep jut (Pléh 2017). A szocializáció révén sajátítjuk el a sztereotípiákat, előítéleteket. Az előítélet irányulhat a társadalom bármely jelenségére, személyére, csoportjára, köztük a fogyatékos személyek alkotta csoportra is (Allport 1977). Aronson (1999) az előítélettel kapcsolatosan a következő meghatározást fogalmazta meg: „*ellenséges vagy negatív attitűd valamilyen csoporttal szemben – olyan attitűd, amely téves, vagy nem teljes információkból származó általánosításokon alapul*” (Aronson 1999: 185.).

A sztereotípiá fogalma Walter Lippmanntól származik. Megfogalmazása szerint a sztereotípiák az emberek „fejében” lévő leegyszerűsített, egyoldalú és sematikus képek, amelyek segítenek az adott személynek, hogy képes legyen eligazodni bonyolult világunkban úgy, hogy annak jelenségeit kategóriákba foglalják. A társadalmi csoportok kapcsán a sztereotípiák olyan megállapítások, amelyek egy-egy társadalmi csoportra jellemzőnek tartott tulajdonságokra utalnak, közmegegyezésen alapulnak, és időben meglehetősen tartósan fennmaradnak, nehéz őket megváltoztatni (Csepeli 2006).

Az előítélet szoros kapcsolatban áll a sztereotípiákkal, magában hordozva a negatív elfogultságot, a túlzott általánosítást, a hiedelmeken alapuló téves ítéletet és a megalapozatlanságot. Az előítélet sokféleképpen nyilvánulhat meg: a szóbeliségtől (pl. viccek, cinikus megjegyzések, gyűlöletbeszéd), a kiközösítésen át, egészen a hátrányos megkülönböztetésig, extrém esetben fizikai agresszióig és üldözésig (Allport 1977). Hátrányos megkülönböztetés esetén a csoport minden egyes tagját negatív sztereotíp jellemzőkkel illetik (*csoportközi előítélet*), és megnehezítik mindennapi boldogulásukat a hétköznapi élet szinte minden területén.

Az a kultúra, amelyben felnövünk, nagymértékben meghatározza bizonyos embercsoportokkal kapcsolatos attitűdünket, cselekedeteinket (Flamich–Hoffmann 2015). A legtöbb ember élete során korábban találkozik a fogyatékossgal előítéletes ábrázolásával, mint magával a fogyatékossgal élő személlyel (Flamich–Hoffmann 2015). A fogyatékossgal a nép- és műmesékben található ábrázolásmódjai – melyek legtöbbje negatív sztereotípiát hordoz (Agbaw 2011) – kisgyermekkorunkban, mesehallgatás közben szinte észrevétlenül épülnek be tudatunkba, meghatározva a fogyatékossgal élő személyekhez való viszonyulásunkat (Beckett et al. 2010). Ehhez adódnak hozzá a közvetlen környezetünk fogyatékossgalról alkotott kulturális-társadalmi mintái, mo-

delljei, melyek szintén hatással vannak fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos gondolkodásmódunkra (Davis–Wattson 2002).

Az elfogadás támogatásához megelőző intézkedésekre van szükség, hogy a többségi tanulóknak lehetőségük legyen arra, hogy megismerkedhessenek a fogyatékossgal mint fogalommal. Miután a befogadás egyik alapvető feltétele az ismeret, a tudás (Flamich–Hoffmann 2015), a fogyatékossgal élő emberek befogadásához, elfogadásához meg kell teremteni a lehetőséget arra, hogy a többségi tanulók reális, evidenciaalapú tudásra tegyenek szert a fogyatékossgal élő embereket illetően, amelyek segítségével a velük kapcsolatos korábbi elképzeléseiket újragondolhatják, felülírhatják.

Fogyatékossgal és gyermekirodalom

Az irodalmi művek olvasása közben a tanulók lehetőséget kapnak arra, hogy önmagukról, másokról, illetve az őket körülvevő világról tájékozódjanak (Norton–Norton 2010). Prater, Dyches és Johnston (2006) megfogalmazása szerint az irodalmi alkotások ablakot nyitnak a világra, a történeteken keresztül a tanulók megtapasztalhatják mások életét és kitekinthetnek saját tapasztalataikból. Az irodalmi művek ugyanakkor tükörként is funkcionálhatnak, lehetőséget kínálva a tanulóknak az önreflexióra, illetve arra, hogy felismerjék a hasonlóságokat és a különbségeket saját maguk és az irodalmi alkotások szereplői között (Gilmore–Howard 2016).

A gyermekirodalom tartalma a társadalmi változások egyik fontos indikátora, mivel az egyes kisebbségi csoportokhoz való társadalmi viszonyulás nyomán követhető a művekben található ábrázolásmódokban. Tehát a fogyatékossgal élő személyekhez fűződő aktuális társadalmi viszony jól tükröződik az irodalmi művek fogyatékossgalépeben (Prater–Dyches–Johnston 2006).

Történelmi távlatokban a híres mesék, mint *A szépség és a szörnyeteg* vagy a *Tűz-mánócska* eredete 4000–5000 éves múltra tekint vissza (Flood 2016). Ezekben a történetekben a mássággal felruházott személy általában a főhős morális fejlődését segíti elő (Dyches–Prater–Cramer 2001). A 19. századi könyvekben található fogyatékossgal-reprezentációk a fogyatékossgal élő embereket mint a szenvedés tárgyait mutatják be, akik szájalmasak és terhére vannak a társadalomnak (Greta 1986). Carlisle (1998) az 1940-es évektől az 1980-as évekig tartó időszakban megjelent jelentős gyermekirodalmi művek fogyatékossgalépeét vizsgálva megállapította, hogy a fogyatékossgal élő karakterek egyre nagyobb számban jelennek meg ezekben a művekben, de a szövegek nagy része változatlanul negatív üzenetet közvetít. Harrill és munkatársai rámutatnak, hogy az 1978 után született irodalmi alkotások egy részében a fogyatékossgal kapcsolatos negatív sztereotípiák és a megkülönböztető nyelvhasználat kismértékben csökkent (Harrill et al. 1993). Ugyanakkor ezekben az irodalmi alkotásokban már megjelenik a fogyatékossgal élő személyek reális ábrázolásmódja is (Prater 2003). Ayala (1999) ugyancsak a 20. század második felében született gyermekirodalmi műveket vizsgálva rávilágít, hogy az elemzett alkotások mindössze 20 százalékában található valóság-hű fogyatékosábrázolás. Ráadásul az e korszakban született gyermekirodalmi művek számos esetben tartalmaznak hiedelmeket, olyanokat, mint „a vaksgal szeretettel gyógyítható” (Hughes 2006). Ezekben a könyvekben ismét felerősödtek a negatív sztereotípiákkal átszótt ábrázolásmódok, mintegy tükrözve a demográfiai trendeket és a társadalomba visszatérő előítéletes szemléletmódot (Hodkinson–Park

2017). A 21. századi gyermekirodalmak fogyatékoságképeinek elemzése feltárja, hogy a negatív sztereotípiák még napjainkban is jelen vannak a gyermekirodalmi alkotásokban (Beckett et al. 2010). Quayson (2007) kiegészíti ezt azzal a megállapítással, hogy a gyermekirodalmak félelmetes, negatív személyiségjegyekkel felruházott fogyatékos szereplői az olvasókból nem tetsző érzéseket váltanak ki, emiatt a gyerekek általában nem szeretik ezeket a karaktereket. Almerico (2014) rámutat, hogy az irodalmi művek szereplői nagyon erős hatással vannak a gyerekekre, majdnem olyan intenzív hatással bírnak, mint azok az emberek, akikkel a valóságban találkozhatnak, akiket valóban ismernek. A gyermekirodalmak negatív, sztereotípiákkal átszőtt fogyatékosábrázolása jelentősen hozzájárulhat ahhoz, hogy a gyermekek általában félelemmel tekintenek a fogyatékosággal élő emberekre. Wall–Crevecoeur (2001) rávilágít, hogy ez a problematikus megjelenítés negatív hatással lehet az olvasónak a fogyatékosággal élő emberekkel kapcsolatos attitűdjére is.

A kutatás elméleti háttérét adó fogyatékosággal kapcsolatos elemzések

A fogyatékosággal kapcsolatos tankönyvelemzések, illetve gyermekirodalmi műelemzések szorosan kapcsolódnak az inkluzív oktatás témaköréhez. Az inkluzív oktatás kutatásának lassan fél évszázadra visszatekintő hagyományai vannak, amelyek rávilágítanak azokra a feltételekre, amelyek a befogadó oktatás sikeres megvalósításához szükségesek. Ezek közül az egyik az, hogy az inkluzív osztálytermekben szükség van inkluzív könyvekre, tankönyvekre, amelyekben megtalálhatóak a reálisan ábrázolt fogyatékosággal élő emberek is (Cameron–Rutland 2006). Ahhoz, hogy ez a kritérium megvalósuljon, szükség van a jelenlegi tankönyvek fogyatékosággal kapcsolatos tananyagtartalmának elemzésére, a bennük lévő fogyatékosággal kapcsolatos sztereotípiák feltárására (Beckett et al. 2010), illetve ezeknek a sztereotíp tartalmaknak tankönyvekből való eltávolítására (Prater–Dyches–Johnstun 2006).

Jelen tanulmány a magyarországi irodalomtankönyvek és -olvasókönyvek irodalmi szemelvényeiben fellelhető fogyatékoságtartalmának feltárására és elemzésére vállalkozott. Az elemzés alapjául a Bogdan és Biklen (1977), Rubin és Strauss Watson (1987), illetve Marshall (2012) kutatásai során feltárt sztereotíp ábrázolásmód-kategóriák szolgáltak, mivel ezek a kutatások részletes, komplex leírását adják az irodalmi művekben fellelhető fogyatékoságkaraktereknek.

Bogdan és Biklen (1977) a fogyatékosággal élő emberekkel kapcsolatos sztereotíp ábrázolásmódokat tíz kategóriába rendezte:

1. A fogyatékosággal élő ember mint *szánalomra méltó*: Az adománygyűjtő hirdetések előszeretettel alkalmazzák ezt az ábrázolásmódot. Ebben a megjelenési formában a fogyatékosággal élő személy szerethető, de nagyon sajnálatra méltó.
2. A fogyatékosággal élő személy, aki *erőszakos cselekmény áldozatává válik*: Ennek a megjelenítésnek az alapja az a hiedelem, miszerint a fogyatékosággal élő személy fogyatékoságából adódóan képtelen önmagát megvédeni az őt ért támadásokkal szemben.
3. *Gonosz* fogyatékosággal élő személy: A legtöbb népmesében megtalálható az a fogyatékosággal élő karakter, aki rossz szándékú és akadályozza a főhőst (púpos, vasorrú boszorkány, kis növésű manó vagy törpe, végtaghányos vagy félszemű kalóz).

4. A fogyatékossgal élő személy mint *háttérszereplő*: Ezeknek a szereplőknek a személyisége többnyire kidolgozatlan, éppen csak felbukkannak a történetben és nincs is benne jelentős szerepük, mint például egy vak zenész vagy egy végtag-hiányos koldus.
5. *Bámulatra méltó képességekkel* felruházott fogyatékossgal élő személy: Gyakori jelenség a gyermekirodalomban, hogy a fogyatékos személyeket olyan képességekkel ruházzák fel, amelyek a valóságban nem léteznek, ezáltal képessé téve őket arra, hogy túlteljesítsék a fogyatékossgal nem rendelkező szereplőket.
6. A fogyatékossgal élő ember mint *nevetség tárgya*: Sok esetben alkalmaznak az írók fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos vicceket, hogy könnyedebbé tegyék az irodalmi alkotások szövegét. A történetekben leggyakrabban a vak és gyengén látó emberek válnak a célpontjaivá tréfáknak és csínyeknek, kihasználva fogyatékossgukat.
7. A fogyatékossgal élő ember mint *önmaga ellensége*: Jellegzetes ábrázolásmódja az önmagát sajnáló fogyatékossgal élő szereplőnek, aki, ha tehetné, beburkolózna önnön bánatába. Ez a karakter a külvilággal jellemzően nem vagy nehezen teremt kapcsolatot. Ez a megjelenítés elveti a társadalom felelősségét a fogyatékossgal élő emberekkel történő kapcsolatteremtésben és kizárólag a fogyatékossgal élő személyt teszi felelőssé magányosságáért.
8. A fogyatékossgal élő személy mint *teher a társadalom számára*: Ez a karaktertípus a fogyatékossgal élő személyt a társadalom számára feleslegesként mutatja be, olyan emberként, aki képtelen értékeket létrehozni, képviselni és hathatósan részt venni a társadalmi folyamatokban.
9. A fogyatékossgal élő ember mint *aszexuális* szereplő: A fogyatékossgal élő karakterek általában nem élnek párkapcsolatban, nem fűzik őket érzelmi szálak senkihez.
10. A fogyatékossgal élő személy, aki *képtelen teljes mértékben részt venni a mindennapi életben*: Szinte az egyik leginkább elterjedt hiedelem, miszerint a fogyatékossgal élő emberek nem képesek teljes életet élni sem mint családtagok, sem pedig mint dolgozó emberek. Ez az ábrázolásmód jelentősen megnehezíti a fogyatékossgal élő emberek társadalmi részvételével kapcsolatos előítéletes gondolkodás megszüntetését, illetve a fogyatékossgal élő személyek értékeinek és képességeinek elismerését.
Rubin és Strauss Watson (1987) egy sztereotípiakategóriával gazdagította a Bogdan és Biklen sztereotípiatípusainak listáját.
11. A fogyatékossgal élő személy, aki *elszigetelten él a „nem fogyatékosok” társadalmától*: A fogyatékossgal élő karakterek gyakran magányosan, társadalmi kapcsolatokat nélkülöző személyként jelennek meg az irodalmi művekben.
Marshall (2012) pedig egy újabb sztereotípiatípust adott hozzá az előbb felsorolt ábrázolásmódokhoz.
12. A fogyatékossgal élő személy, aki *gyerekes, nem tud felnőttként viselkedni*: A fogyatékossgal élő személyek infantilis, csupán elsődleges biológiai szükségleteikre fókuszáló élőlényként vannak jelen az irodalmi művekben.

A szakirodalmi áttekintés rávilágít, hogy az előbb említett sztereotípiatípusok, amelyek többsége negatív sztereotípiák, megtalálhatóak azokban a gyermekirodalmi mű-

vekben, amelyeket a mai gyerekek olvasnak az iskolákban, illetve amelyeket az olvasni nem tudók hallgatnak az óvodákban (Ayala 1999; Beckett et al. 2010; Hodgkinson 2007; Hughes 2006; Prater 2003). A sztereotip tartalmak feltárása, tudatosítása különösen azért jelentős, mert ezek a sokszor rejtett tartalmak képesek a gyerekek fogyatékossgal kapcsolatos felfogásmódját tudattalanul is negatív irányba mozdítani (Yokota 1993). Shakespeare (2005) szerint a gyermekirodalmi művekben fellelhető sztereotip tartalmak, amelyek tisztázására nincs lehetőség, nagyban hátráltatják az inkluzív szemléletmód kialakulását, tudatosulását. Baglieri és Shapiro (2012) pedig rávilágít, hogy az inkluzív oktatásban elengedhetetlen feltétel az, hogy a társadalmi sokszínűség a gyermekirodalmakban is megjelenjen. Azaz, a reális módon ábrázolt fogyatékossgal élő szereplőknek is meg kell jelenniük ezekben a könyvekben.

Kutatási keret

A fogyatékossg témájának megjelenése az irodalomtankönyvekben

A tankönyvek tartalma tükrözi az adott kor társadalmának normáit, meghatározott témákhoz való hozzáállását, azonban hatással is lehet azok formálására (Whitbourne–Hulicka 1990). A tankönyvek tehát kapocsként szolgálhatnak a tanterv tartalma és a társadalmi felfogásmód között (Azano–Tackett–Sigmon 2017), segíthetnek feltárni és megérteni a társadalmi folyamatokat, illetve azt is, hogy ezeken milyen módon lehetne változtatni.

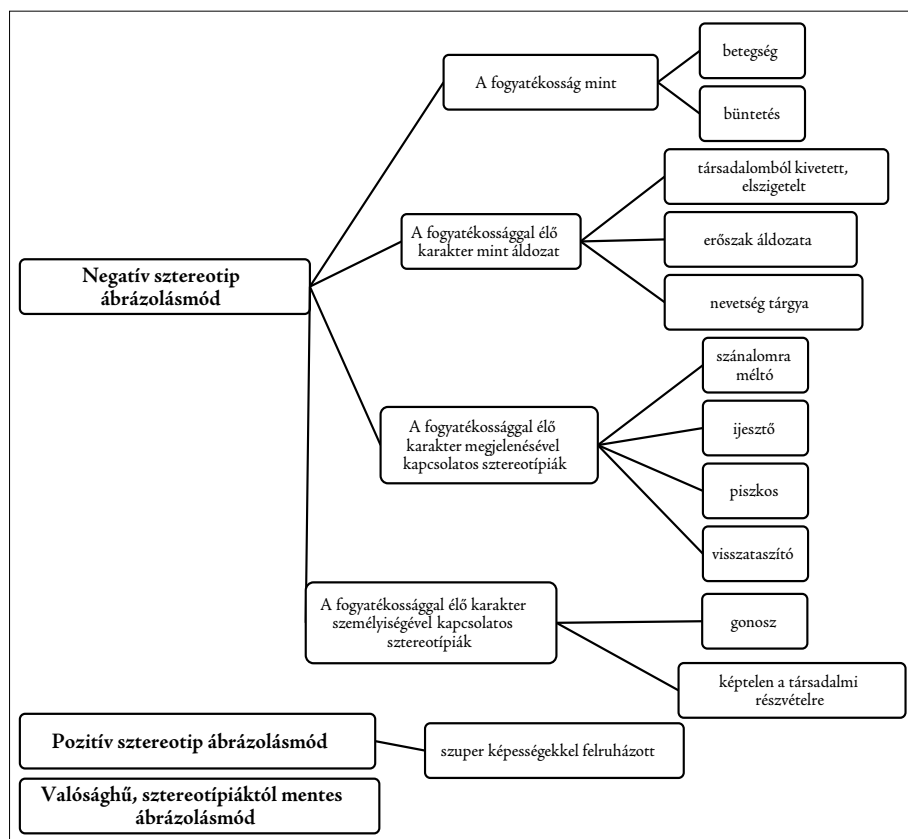
Jelen kutatás során arra kerestük a választ, hogy a fogyatékossg miként jelenik meg az általános iskolai olvasókönyvekben és az irodalomtankönyvekben található irodalmi művekben, illetve, hogy az irodalmi művekben fellelhető fogyatékossgal kapcsolatos tartalmaknak milyen hatásuk lehet a tanulók fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos felfogásmódjára. A vizsgálatot a következő kutatási kérdések mentén végeztük el:

- Hogyan jelenik meg a fogyatékossg a vizsgált irodalmi művekben?
- Milyen társadalmi kontextusban ábrázolódnak a fogyatékossgal élő emberek?
- Milyen fogyatékossgal kapcsolatos felfogásmód tükröződik az irodalmi művekben?
- Milyen hatással lehetnek ezek az ábrázolásmódok a tanulók fogyatékossgról alkotott felfogásmódjára?

Adatgyűjtés és adatfeldolgozás

Az irodalomtankönyvek irodalmi szemelvényeiben fellelhető fogyatékossgtartalom feltárására a tartalomelemzés módszerét alkalmaztuk (Krippendorff 1995; Neuendorf 2017). A kutatás első lépéseként a magyarországi általános iskolákban használt olvasókönyvek és irodalomtankönyvek kerültek leválogatásra a 2019/2020-as tanévre készült Köznevelési Tankönyvjegyzékből. A vizsgálat során 39 tankönyvben 2301 irodalmi szemelvényt vizsgáltunk meg abból a szempontból, hogy valamilyen formában megjelenik-e bennük a fogyatékossg témája. 132 irodalmi alkotásban találtunk fogyatékossgal kapcsolatos tartalmat, ezeket a műveket tovább elemeztük az előzőekben bemutatott kutatási kérdések mentén. A fogyatékossgal kapcsolatos irodalmi részletek szövegeit elkülönítettük, így ezek a szövegrészek képezték az elemzési egységeket, amelyek vizs-

gálatát az Atlas.ti tartalomelemző szoftver használatával végeztük el. A tartalomelemzési kódrendszer kialakítása során induktív és deduktív technikákat is alkalmaztunk. Kiindulási pontként a *Bogdan és Biklen (1977)*, *Rubin és Strauss Watson (1987)*, illetve *Marshall (2012)* által összeállított, fogyatékossgal kapcsolatos sztereotípiakategóriákból alakítottuk ki az elemzés kódrendszerét. Az elemzés során azonban felmerült további kategóriák kialakításának szüksége is, így az alapkódrendszert négy további kategóriával egészítettük ki: (13) *ijesztő, félelmetes karakter*; (14) *piszkos, ápolatlan külsejű egyén*; illetve a fogyatékossgal mint (15) *büntetés* és (16) *betegség*. A kódok által feltárt fogyatékossgal kapcsolatos tartalmak értelmezése lehetővé tette, hogy a kezdeti kódlistát átalakítsuk és leválogassuk, illetve csoportosítsuk azokat a kódokat, amelyek megjelennek a vizsgált irodalmi művekben. Így egy új fókuszált és csoportosított kódrendszert kaptunk (1. ábra), amely segítségével rekurzív módon ismét elvégeztük a szövegrészek elemzését annak érdekében, hogy a lehető legpontosabban megérthessük ezek fogyatékossgal kapcsolatos tartalmának jelentését, üzenetét. A kutatás során a kódrendszer segítségével feltárt ismétlődő minták képezték a talált kifejezések értelmezésének alapját (*Hoffman et al. 2011*).

1. ábra: A tartalomelemzés kódrendszere

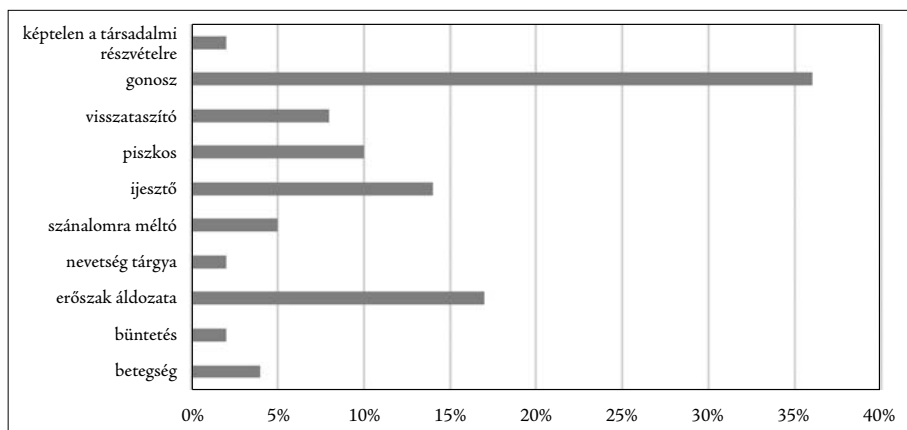
Eredmények és következtetések

A fogyatékosábrázolások típusai és ezek megoszlása a vizsgált művekben

Az általános iskolai irodalomtankönyvekben található irodalmi szemelvények fogyatékosággal kapcsolatos tartalmának gyakorisági vizsgálata megmutatta, hogy a fogyatékosfogalom, illetve a fogyatékosággal élő emberek mint szereplők jelen vannak a vizsgált irodalmi művekben, bár igen alulreprezentáltak (abszolút gyakoriság 132, relatív gyakoriság 0,053). Az érintett téma megjelenítése legtöbbször sztereotíp felfogásmódot tükröz, az összes ábrázolás 83%-a negatív sztereotípiákat tartalmaz, míg az írók 12%-ban pozitív sztereotípiákkal ruházzák fel a fogyatékosággal élő szereplőket. A valósághű, sztereotípiától mentes megjelenítés igen kis mértékű, az esetek 5%-ában volt detektálható.

A negatív sztereotípiákon belül további alcsoportokat lehetett elkülöníteni. Ezek megoszlása is igen különböző. A negatív sztereotípiát tartalmazó ábrázolásmódok nagy többsége fogyatékosággal élő személyre utal (az összes negatív sztereotípiás megjelenítés 94%-a), míg a fogyatékoságot mint fogalmat leíró, negatív sztereotípiát tartalmazó kifejezések mindössze hat százalékát adják az ebbe a csoportba sorolt találatoknak. A fogyatékosággal élő szereplőkkel kapcsolatos negatív sztereotípiák többségben a karakter személyiségére utalnak (a negatív sztereotípiák 38%-a).

A fogyatékosággal élő szereplők legtöbbször gonosz, kegyetlen karakterként ábrázolódnak a vizsgált művekben, kismértékben pedig olyan szereplőként, akik képtelenek teljes mértékben részt venni a társadalmi életben (2. ábra). A fogyatékosággal élő szereplők külső tulajdonságainak megjelenítése sem mentes negatív sztereotípiáktól. Legtöbbször ijesztő alakok, akik piszkos, szakadt ruhát hordanak, sok esetben visszataszítóak, vagy szájalomra méltó külsővel rendelkeznek (2. ábra). A fogyatékosággal élő karakterek megjelenítésének egyik jellegzetes formája, hogy áldozatként vannak jelen a történetben. Sokszor válnak erőszakos cselekedet áldozataivá vagy nevetség tárgyává.

2. ábra: Az elemzett irodalmi művekben feltárt fogyatékosággal kapcsolatos negatív sztereotípiák százalékos megoszlása (N = 132)

A következőkben azokat a sztereotip megjelenítéseket tárgyaljuk részleteiben, amelyek a legnagyobb arányban vannak jelen a vizsgált irodalmi alkotásokban.

A fogyatékossgal élő szereplő mint gonosz

Az elemzett irodalmi művekben fellelhető fogyatékossgal élő karakterek legtöbb esetben kegyetlen gonosztevéként vannak jelen a történetben. Jó példa erre Pew, a vak, akit így jellemez Stevenson *Kincses sziget* című művében: „...sohasem hallottam ijesztőbb, hidegebb, csúnyább hangot, mint ezé a vak emberé. Ettől még jobban megijedtem, mint a fájdalmas szorítástól...” A vak koldus személyiségéről festett negatív képet tovább erősíti a szerző azáltal, hogy a történetben való megjelenésekor elsődleges célja az, hogy elégtételt vegyen egy nem fogyatékos karakteren.

Ez az ábrázolásmód megegyezik Dahl (1993) azon állításával, miszerint a fogyatékossgal élő karaktereket gyakran mutatják be olyan helyzetekben, amikor egy nem fogyatékos szereplőn akarnak bosszút állni. Ez a megjelenítési mód azt sugallhatja az olvasónak, hogy a fogyatékossgal élő emberek sokszor másokat vádolnak és előszere-ttel torolják meg az őket ért valós vagy kitalált sérelmeket (Hodkinson 2019).

Egy másik jellegzetesen gonosz karakter a *Fehérlófiában* jelenik meg, Hétszűnyű Kapanyányimonyók, a törpe, aki a történetben erőszakkal elveszi a mások által elkészített ételt, ráadásul a forró kását az elkészítője hasáról eszi meg, vélhetően fájdalmat és égési sérülést okozva ezzel áldozatának. Az ilyen típusú ábrázolásmód könnyen negatív előítéletekhez vezethet a fogyatékossgal élő személyekkel kapcsolatban, mivel ezek a karakterek általában nemtetszést, ellenszenvet váltanak ki az olvasókból. Ráadásul ezek a nézetek valóságművé válhatnak és a fogyatékossgal élő személyektől való félelemhez vezethetnek, amikor a tanuló azt gondolja, hogy a fogyatékos karakterjegyek meghatározzák a fogyatékossgal élő ember személyiségét (Solis 2004). Ez a valóságtól távol álló hiedelem szerepet játszik abban, hogy az emberek nagy része idegenkedik a fogyatékossgal élő emberektől fizikai megjelenésük miatt (Quayson 2007).

A fogyatékossgal mint probléma vagy büntetés

Az elemzésre került irodalmi művekben szembeűnő volt a fogyatékossgal és a tökéletesség szembeállítás. A fogyatékossgal általában mint probléma, hiba jelenik meg a jellemzett szereplő külsején vagy személyiségjegyében. Például a *Rege a tihanyi visszhangról* című műben ezt olvashatjuk a főszereplő királylányról: „Nemcsak hogy gyönyörűnek, de szelűdnek, jószívűnek, okosnak és türelmesnek teremtette a Jóisten, csakhogy néma volt.” A mű a királylány szépségét, jóságát (amelyek pozitív tulajdonságok) szembeállításja a némaságával (amely ebben a kontrasztban negatív tulajdonságnak értelmezhető). Egy másik példa Lackfi János *Apám kakasa* című versében található: „Láttam már felszemű kandúrt, biztosítlak jól elrandult!” A költő itt egyértelműen kifejezi, hogy a fogyatékossgal válással a szereplő elveszíti szépségét is.

Számos irodalmi műben jelenik meg a fogyatékossgal mint bűn vagy büntetés. Kányádi Sándor *A néma tulipán* című történetében a gonosz kertész büntetése az, hogy törpévé zsugorodik. Dante *Isteni színjátékában* a pokol kapujában „meglátod a keserű népet, a sok gonoszt s eszeveszett bolondot”. A költő a gonosz lelkekkel azonos szintre helyezi a bolondokat, azaz az értelmi fogyatékossgal élő embereket. Rájuk is hasonló büntetést

ró ki, mint a gonosz emberekre, ezzel egyenlővé teszi őket. Ebben az értelmezésben a fogyatékoság olyan, mintha bűn lenne, vagy legalábbis olyan tulajdonság, ami büntetendő.

Ez a felfogásmód azt közvetítheti a tanulóknak, hogy csak a „normális”, fogyatékoság nélküli külső elfogadható a társadalom számára (Santiago 2007), a mássággal élő emberekre pedig a büntetés, a kitaszíttottság vár.

A fogyatékosággal élő szereplő, aki erőszak áldozata

A kutatás eredményei között hangsúlyos, gyakran ismétlődő mintázatként van jelen az irodalmi művek fogyatékosággal kapcsolatos tartalmában az a jelenség, hogy a fogyatékosággal élő szereplő általában meghal vagy megsérül a történetben. Ráadásul az esetek nagy többségében erőszak áldozata lesz. Ez a végkifejlet az esetek többségében szükséges a többi karakter boldogságához, a „boldogan élek, míg meg nem haltak” befejezéshez. Stevenson *Kincses sziget* című regényében Pew, a vak ember a lovak alá esik, amik összetapossák, a néma királylány a *Rege a tihanyi visszhangról* című műben a Hullámkirály haragjának esik áldozatul. Lackfi János az *Apám kakasa* című versében pedig ekképp ír a félszemű kandúrról: „S ha a harcban nem nyuvadsz ki, hát apám fog agyoncsapni!” Ady fekete zongorája, amelyet bolond jelzővel illet, sír, nyert és bűg, azaz szenved, mert vak mestere tépi, cibálja. Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című művének félszemű karakterét, Jumurdzsákat pedig félholtra verve találják meg a várfal alatt.

Ezekben a sorokban valódi erőszakos cselekményeket olvashatunk, amelyek megalázóak, sokszor fájdalmasak vagy végzetesek az elszenvedő, fogyatékosággal élő karakter számára. A fogyatékosággal élő szereplők ilyenfajta megjelenítése azt a tévhitet táplálhatja az olvasóban, hogy a fogyatékos test gyakran könnyű célpontja a nem fogyatékos személyek által elkövetett erőszakos cselekedeteknek (Goodley–Runswick-Cole 2011).

Összegzés és konklúzió

Jelen tanulmány a magyarországi általános iskolák irodalomtankönyveiben található irodalmi művek fogyatékoságreprezentációját tárta fel, illetve elemezte. Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált irodalmi alkotásokban a fogyatékosággal élő karakterek többnyire sztereotip módon jelennek meg. A sztereotip ábrázolásmód nagy része negatív sztereotípiákkal ruházza fel a szereplőket. A legjelentősebb negatív sztereotípiák fő visszatérő mintázatai között szerepel a fogyatékosággal élő szereplő mint gonosz, a fogyatékoság mint büntetés, illetve a fogyatékosággal élő szereplő mint erőszak tárgya. Az elemzett irodalmi művek erőteljesen tükrözik azt a felfogásmódot, amely szerint a „normától” való fizikai vagy szellemi jellegű eltérés mindig elítélendő, negatív. Santiago (2007) szerint ennek a megközelítésnek az lehet a következménye, hogy a tanulók erősen normaorientáltakká válnak, és nehezen fogadnak el olyan személyeket, akik ettől a társadalom által meghatározott és elfogadott kritériumrendszerrel különböznek. Így a társadalmi diverzitás fogalmának adaptálásával, a különböző kisebbségi csoportok tagjainak elfogadásával kapcsolatosan problémáik merülhetnek fel.

Ezek az eredmények felhívják a figyelmet arra, hogy a jelenlegi irodalmi szemelvények nem inkluzívak, alapvetően a fogyatékoság morális modelljének felfogásmódját tükrözik. Nem segítik elő a fogyatékosággal élő emberek megismerését, inkább fé-

lelmet sugallnak velük kapcsolatban és az elszigeteltségükhöz vezethetnek. Az ilyen kirekesztő jellegű, egyoldalú fogyatékoság-ábrázolásmód a műveket olvasó tanulók fogyatékosággal élő emberekkel kapcsolatos előítéleteit erősítheti és akadályt képezhet a társadalmi inklúzió megvalósításában (Hodkinson 2017).

Az elemzett irodalmi művek kritikai elemzés nélküli alkalmazása nem javasolt az irodalomórákon. A szépírók által alkalmazott sztereotípiák feltárása bizonyítékul szolgálhat a tanulók számára, hogy a fogyatékosággal élő emberekkel kapcsolatos előítéletek évszázadok óta léteznek. Ugyanakkor a sztereotípiák elemzése segíthet újragondolni a tanulók saját, a fogyatékosággal élő emberekhez kapcsolódó előítéleteit (Flamich–Hoffmann 2014). Ezért ezeknek az irodalmi műveknek a feldolgozásakor hangsúlyt kell fektetni a fogyatékosággal kapcsolatos sztereotíp ábrázolásmód kritikus vizsgálatára. Ugyanakkor hasznos lenne, ha az irodalomtankönyvekben megjelenének inkluzív irodalmi alkotások is, hiszen, ahogy Prater, Dyches és Johnstun (2006) kutatásának eredményei mutatják, kizárólag az „inkluzív irodalom” az, amely minden gyermek számára vitathatatlanul hasznos lehet. A nem csupán fikción alapuló inkluzív olvasmányok ugyanis tükrözik a társadalmi diverzitást, ugyanakkor ezek az irodalmi művek hozzájárulnak a fogyatékosággal élő tanulók pozitív énképének kialakulásához is (Beckett et al. 2010). Ezek pedig elengedhetetlen feltételei a fogyatékosággal élő személyek társadalmi beilleszkedésének és befogadásának.

IRODALOM

- AGBAW, Y. (2011) Reading Disability in Children’s Literature: Hans Christian Anderson’s Tales. *Journal of Literacy & Cultural Disability Studies*, Vol. 5. No. 1. pp. 91–107.
- ALLPORT, G. (1977) *Az előítélet*. Budapest, Gondolat.
- ALMÉRICO, G. (2014) Building Character through Literacy with Children’s Literature. *Research in Higher Education Journal*, Vol. 26. No. 1. pp. 1–14.
- ARONSON, E. (1999) *The Social Animal*. (Eight edition.) New York, Worth Publishes, Inc.
- AYALA, E. (1999) “Poor Little Things”, and “Brave Little Souls”: The Portrayal of Individuals with Disabilities in Children’s Literature. *Reading Research and Instruction*, Vol. 39. No. 1. pp. 103–117.
- AZANO, A., TACKETT, M. & SIGMON, M. (2017) Understanding the Puzzle behind the Pictures: A Content Analysis of Children’s Picture Books About Autism. *AERA Open*, Vol. 3. No. 2. pp. 1–12.
- BAGLIERI, S. & SHAPIRO, A. (2012) *Disability Studies and Inclusive Classroom*. Oxon, Routledge.
- BECKETT, A., ELLISON, N., BARRETT, S. & SHAH, S. (2010) ‘Away with the Fairies’ Disability within Primary School Age Children’s Literature. *Disability and Society*, Vol. 35. No. 3. pp. 373–386.
- BOGDAN, R. & BIKLEN, D. (1977) Media Portrayals of Disabled People: A Study in Stereotypes. *Interracial Books for Children Bulletin*, Vol. 6. Nos 6–7. pp. 4–9.
- CAMERON, L. & RUTLAND, A. (2006) Extended Contact through Story Reading in School: Reducing Children’s Prejudice Toward The Disabled. *Journal of Social Issues*, Vol. 62. No. 3. pp. 469–488.
- CARLISLE, M. (1998) *Portrayal of People with Disabilities in Children’s Literature: 1940s to 1980s*. Retrieved from Beta Phi Mu (Indiana University). <http://bpm.slis.indiana.edu/scholarship/carlisle.shtml>. [Letöltve: 2020. 07. 22.]

- CONNOR, D. & BEJOIAN, L. (2014) Crippling School Curricula: 20 Ways to Re-Teach Disability. *Review of Disability Studies*, Vol. 3. No. 3. pp. 3–13.
- CSEPELI, GY. (2006) *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- DAHL, M. (1993) The Role of the Media in Promoting Images of Disability-Disability as metaphor: The Evil Crip. *Canadian Journal of Communication*, Vol. 18. No. 1. pp. 75–80.
- DAVIS, J. & WATTSON, D. (2002) Countering Stereotypes of Disability: Disabled Children and Resistance. In: M. CORKER & T. SHAKESPEARE (eds) *Disability/Postmodernity: Embodying Disability Theory*. London, Bloomsbury. pp. 159–174.
- DYCHES, T., PRATER, M. & CRAMER, S. (2001) Characterization of Mental Retardation and Autism in Children's Books. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, Vol. 36. No. 3. pp. 230–243.
- ERŐS F. (2007) Irányok és tendenciák az előítéletek kutatásában. *Educatio*, Vol. 16. No. 1. pp. 3–9.
- FLAMICH M. & HOFFMANN R. (2014) Fogyatékos hősök mesékben és a mindennapokban, a kulturális fogyatékoságtudomány szerepe a pedagógusképzésben. In: KOÓS I. & MOLNÁR B. (eds) *A tanítóképzés múltja, jelene III*. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó. pp. 56–67.
- FLAMICH M. & HOFFMANN R. (2015) Meddig kísért még a múlt? A kulturális fogyatékoságtudomány szerepe, perspektívái a diverzitás megismerésében, elfogadásában és tisztelésében. In: HERNÁDI I. & KÖNCZEY GY. (eds) *A felelet kérdései között*. Budapest, ELTE BGYK. pp. 48–68.
- FLOOD, A. (2016) The Guardian: Fairytales Much Older Than Previously Thought, Say Researchers. *The Guardian Newspaper*. <https://www.theguardian.com/books/2016/jan/20/fairytales-much-older-than-previously-thought-say-researchers> [Letöltve: 2020. 08. 10.]
- FOUCAULT, M. (1991) A diskurzus rendje. *Holmi*, Vol. 3. No. 7. pp. 868–889. <http://holmi.org/pdf/archive/holmi1991-07.pdf>. [Letöltve: 2020. 09. 28.]
- GILMORE, L. & HOWARD, G. (2016) Children's Books that Promote Understanding of Difference, Diversity and Disability. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, Vol. 26. No. 2. pp. 218–251.
- GOODLEY, D. & RUNSWICK-COLE, K. (2011) The Violence Of Disablism. *Sociology of Health & Illness*, Vol. 33. No. 4. pp. 602–617.
- GÖDÖNÉ TÖRÖK I. (2011) A könyv, az irodalom mint az értékközvetítés és a lelki egészség megőrzésének eszköze. *Képzés és Gyakorlat*, Vol. 9. Nos 1–2. pp. 195–204.
- GRETA, L. (1986) "Handicapped Characters in Children's Literature: Yesterday and today." *Children's Literature Association Quarterly*, Vol. 10. No. 4. pp. 181–184.
- GUINAGH, B. (1980) The Social Integration of Handicapped Children. *The Phi Delta Kappan*, Vol. 62. No. 1. pp. 27–29.
- HARDIN, M. & PRESTON, A. (2001) Inclusion of Disability Issues in News Reporting Textbooks. *Journalism & Mass Communication Educator*, Vol. 56. No. 2. pp. 43–54.
- HARRILL, J., LEUNG, J., MCKEAG, R. & PRICE, J. (1993) *Portrayal of Handicapped/Disabled Individuals in Children's Literature: Before and after Public Law 94-142*. University of Wisconsin-Oshkosh. (ERIC Document Reproduction Services No. ED 357557.)
- HODKINSON, A. (2007) Inclusive Education and the Cultural Representation of Disability and Disabled People: A Recipe for Disaster or the Catalyst for Change? An Examination of Non-Disabled Primary School Children's Attitudes to Children With a Disability. *Research in Education*, No. 77. pp. 56–76.

- HODKINSON, A. (2017) Constructing Impairment and Disability in School Reading Schemes. *Education 3-13*, Vol. 45. No. 5. pp. 572–585.
- HODKINSON, A. (2019) The Unseeing Eye: Disability and the Hauntology of Derrida's Ghost—An Analysis in Three Parts. *Qualitative Inquiry*. <https://doi.org/10.1177/1077800419847429>
- HODKINSON, A. & PARK, J. (2017) 'Telling Tales'. An Investigation into the Representation of Disability in Classic Children's Fairy Tales. *Educational Futures*, Vol. 8. No. 2. pp. 48–68.
- HOFFMANN, J., WILSON, M., MARTINEZ, R. & SAILORS, M. (2011) Content Analysis: The Past, Present, and Future. In: K. DUKE & M. MALETTE (eds) *Literacy Research Methods*. New York (NY), Guilford. pp. 29–49.
- HUGHES, C. (2012) Seeing Blindness in Children's Picture Books. *Journal of Literacy and Cultural Disability Studies*, Vol. 6. No. 1. pp. 35–51.
- KÓPATAKINÉ MÉSZÁROS M., MAYER J. & SINGER P. (2006) Élethosszig tanulni, de hogyan? *Új Pedagógiai Szemle*, Vol. 56. No. 10. pp. 87–113.
- KRIPPENDORFF, K. (1995) *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest, Balassi Kiadó.
- MARSHALL, B. (2012) *Notes for Class: Disability in Literature Spring 2012*. <http://faculty.uml.edu/bmarshall/DisLitSpring2012NOTES.html> [Letöltve: 2020. 07. 25.]
- MCDUGALL, J., DEWIT, D., KING, G., MILLER, L. & KILLIP, S. (2004) High Schoolaged Youths' Attitudes toward Their Peers with Disabilities: The Role of School and Student Interpersonal Factors. *International Journal of Disability, Development and Education*, Vol. 51. No. 3. pp. 287–313.
- NEUENDORF, K. (2017) *The Content Analysis Guidebook*. Second edition. SAGE Publications.
- NORTON, D. & NORTON, S. (2010) *Through the Eyes of a Child: An Introduction to Children's Literature*. (8th ed.) Boston (MA), Prentice-Hall.
- O'BRIEN, D., KUDLACEK, M. & HOWE, P. (2009) A Contemporary Review of English Language Literature on Inclusion of Students with Disabilities in Physical Education: A European Perspective. *European Journal of Adapted Physical Activity*, Vol. 2. No. 1. pp. 46–61.
- PLÉH Cs. (2017) Kategorizáció, sztereotípiá, előítélet. *Iskolakultúra*, Vol. 27. No. 1–12. pp. 13–20.
- PRATER, M. (2003) Learning Disabilities in Children's and Adolescent Literature: How are Characters Portrayed? *Learning Disability Quarterly*, Vol. 26. No. 1. pp. 47–62.
- PRATER, M., DYCHES, T. & JOHNSTUN, M. (2006) Teaching Students about Disability through Children's Literature. *Intervention in School and Clinic*, Vol. 42. No. 1. pp. 14–24.
- QUAYSON, A. (2007) *Aesthetic Nervousness: Disability and the Crisis of Representation*. Chichester, Columbia University Press.
- RILEY, C. A. (2005) *Disability and the Media: Prescriptions for Change*. University Press of New England.
- RUBIN, E. & STRAUSS WATSON, E. (1987) Disability Bias in Children's Literature. *The Lion and the Unicorn*, Vol. 11. No. 1. pp. 60–67.
- SANTIAGO, S. (2007) Snow White and the Seven 'Dwarfs' – Queercrippled. *Hypatia*, Vol. 22. No. 2. pp. 114–131.
- SCHIEMER, M. (2017) Reality Bites: Listening to Children, Parents, Teachers and Other Experts. In SCHIEMER, M.: *Education for Children with Disabilities in Addis Ababa*,

- Ethiopia. (Inclusive Learning and Educational Equity, Vol. 4.) Cham, Springer. pp. 123–139. https://doi.org/10.1007/978-3-319-60768-9_5
- SHAKESPEARE, T. (2005) Disability Studies Today and Tomorrow. *Sociology of Health & Illness*, Vol. 27. No. 1. pp. 138–148.
- SOLIS, S. (2004) The Disability Making Factory: Manufacturing “Differences” through Children’s Books. *Disability Studies Quarterly [Online]*, Vol. 24. No. 1. DOI: 10.18061/dsq.v24i1.851
- SZEKERES Á. (2012) Integráltan tanuló, enyhén értelmi fogyatékos gyermekek szociális helyzetének felmérése szociometria segítségével. *Iskolakultúra*, Vol. 22. No. 11. pp. 3–23.
- SZEKERES Á., PERLUSZ A. & TAKÁCS I. (2012) „...egy ideális világban csak így szabadna tanítani...” Gyógypedagógusok véleménye az integrációval kapcsolatban. In: ZÁSZKALICZKY P. (ed.) *A társadalmi és az iskolai integráció feltételrendszere és korlátai*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. pp. 201–226.
- ULLAH, H., ALI, Z. & NAZ, A. (2014) Gender Representation in Children’s Books: A Critical Review of Empirical Studies. *World Applied Sciences Journal*, Vol. 29. No. 1. pp. 134–141.
- WALL, B. & CREVECOEUR, Y. (1991) *Narrator’s Voice: The Dilemma of Children’s Fiction*. New York, Palgrave Macmillan.
- WALL, B. & CREVECOEUR, Y. (2001) *Narrator’s Voice: The Dilemma of Children’s Fiction*. New York, Palgrave Macmillan.
- WHITBOUME, S. & HULICKA, I. (1990) Ageism in Undergraduate Psychology Texts. *American Psychologist*, Vol. 45. No. 10. pp. 1127–1136.
- YOKOTA, J. (1993) Issues in selecting Multicultural Children’s Literature. *Language Arts*, Vol. 70. No. 3. pp. 56–167.